CATALAN REVIEW
Catalan Review

NORTH AMERICAN CATALAN SOCIETY

You are accessing the Digital Archive of the Catalan Review Journal.

By accessing and/or using this Digital Archive, you accept and agree to abide by the Terms and Conditions of Use available at http://www.nacs-catalanstudies.org/catalan_review.html

Catalan Review is the premier international scholarly journal devoted to all aspects of Catalan culture. By Catalan culture is understood all manifestations of intellectual and artistic life produced in the Catalan language or in the geographical areas where Catalan is spoken. Catalan Review has been in publication since 1986.

Esteu accedint a l'Arxiu Digital del Catalan Review

A l' accedir i / o utilitzar aquest Arxiu Digital, vostè accepta i es compromet a complir els termes i condicions d'ús disponibles a http://www.nacs-catalanstudies.org/catalan_review.html

Catalan Review és la primera revista internacional dedicada a tots els aspectes de la cultura catalana. Per la cultura catalana s'entén totes les manifestacions de la vida intel lectual i artística produïda en llengua catalana o en les zones geogràfiques on es parla català. Catalan Review es publica des de 1986.

L'oralitat en la cultura burgesa: literatura i tertúlies femenines a la Baixa Edat Mitjana

Xavier Vellóin Lahoz

Catalan Review, Vol. XII, number 2 (1998), p. 73 -- 87

L'ORALITAT EN LA CULTURA BURGESA: LITERATURA I TERTÚLIES FEMENINES A LA BAIXA EDAT MITJANA

XAVIER VELLÓN LAHOZ

Una de les línies més productives de l'actual historiografia literària és la dedicada a l'estudi de les condicions pragmàtiques de l'escriptura, la lectura i l'edició de textos. Més enllà de la crítica immanentista, obsessionada pels mecanismes interns de l'univers poètic, la proposta esmentada considera que el component extratextual no s'hi pot oblidar, ja que així suposa, de fet, un reduccionisme analític que falseja qualsevol interpretació globalitzadora del fet literari; més encara, equival a una perspectiva parcial, amb atenció exclusiva a la ficció –en el sentit de mímesi figurativa– i a negar que, com recorda Michel Foucault (1996: 63 i ss.), abans de literatura, el text ha estat llenguatge i obra escrita.

Aquesta alternativa crítica ha promogut importants treballs, desveladors d'aspectes inèdits de peces medievals, tant en l'àmbit de la cultura francesa com l'anglesa; tanmateix, pel que fa a l'hispanisme, encara no hi sovintegen els estudis emmarcats en eixa disciplina, tot i que la quantitat de testimonis existents, no només en la literatura castellana, sinó també en la catalana –com veurem al llarg d'aquest article– és ben notable.

A partir dels paràmetres proporcionats per aquest discurs crític, el problema de la lectura n'és un dels més suggestius, perquè planteja l'evolució dels usatges socials al voltant de la textualitat, sobretot en l'època de transició vers la lletra impresa, tot coincidint amb un canvi de singular transcendència al si de la cultura paral·lel al nou model de vida urbana. La popularitat i difusió assolida pel llibre al segle XV determinaren una profunda transformació de les relacions socials, i una ubicació diferent de la cultura en l'interès de les classes urbanes. Allò més destacable, en aquest sentit, fou la trivialització de la lletra, quan la lectura va anar perdent la seua dimensió elitista per esdevenir un eix d'atracció en què hi participaren, principalment, les dones, reflectint-hi, alhora, llur nou estatut en el conjunt de la comunitat urbana. Més tard tornaré sobre aquest mateix tema.

La lectura oral havia estat el procediment de transmissió cultural al llarg de l'Edat Mitjana; nogensmenys, en paraules de Marshall McLuhan (130), "los lectores continuaron leyendo en voz alta después del comienzo de la separación de las palabras(...) e incluso después del advenimiento de la imprenta". Efectivament, l'oralitat esdevé, en

difondre's per tota mena d'obres, una experiència compartida, un acte de reafirmació social, una finalitat en si mateixa, deixant a banda la densitat conceptual de l'enunciat. La paraula fonètica, la proposta oral foren mecanismes en els límits de la gènesi textual, que permetien d'accedir al domini literari formes més adients amb l'experiència burgesa de la realitat. La relació entre aquesta magnitud comunicativa i el desenvolupament històric de la societat urbana ha estat constatat per Júlia Kristeva (220):

> El desarrollo de las ciudades pondrá todavía más sensiblemente el acento en la literatura vocal: la feria con el carnaval, los flabiaux, las farsas y toda la literatura escabrosa, desvalorizante, corporal o sexual, se introducirá en el libro llegando a fingir un olvido de las leyes de la composición escriptural escolástica.

L'experiència de la lectura individual i silenciosa (la que comportarà com a conseqüència la "falacia del contenido", com diu Marshall McLuhan) és aliena a la disposició amb què el lector s'acostava al text a la Baixa Edat Mitjana. Com assenyala Michel de Certeau, el lector interioritzava, feia de la seua veu el cos de l'altre: el representava. La corporalitat acompanyava al text en la seua reproducció, assimilant-ne aquesta pràctica en la disposició global de l'enunciació. Fou, en consideració de Roger Chartier (36), una recepció intensiva, recolzada pels sentits i la memòria, i en la seua vessant social, una experiència col·lectiva compartida.

L'intent d'interpretar nombroses obres del segle XV des de la percepció receptiva actual desvirtua el sentit de la ficció, en allunyar-la del seu marc enunciatiu original. Paul Zumthor (1987: 273 i ss.) ha demostrat la potencialitat dramàtica d'uns textos que, tot i no pertànyer pròpiament a la tradició teatral, hi participaren en l'exposició de la fisicitat com a suport de l'acte ilocutiu. En el seu magnífic estudi sobre la narrativa medieval, Evelyn Birge Vitz (1994: 39 i 40) considera que "au moyen âge, le verbe *lire* n'avait pas nécessairement, exclusivement, le sens que nous lui donnons aujourd'hui et pouvait signifier tout aussi bien *raconter*, *réciter*, *expliquer*; aleshores, els gèneres narratius primigenis més que per ser llegits "étaient performés au sens plein du mot: d'une manière réellement physique". El fet que les formes de la lectura oral no afecten només als gèneres lírics, sinó també a l'incipient discurs novel·lesc, és ben il·lustratiu sobre la lectura com a cerimònia que ha deixat d'ésser una distracció reservada a les minories cortesanes, per a ser un fenomen quotidià, permeable a les categories realistes, i que pot reproduir-hi les expectatives d'una col·lectivitat. En aquesta línia, Alan Deyermond (32) comenta que "la oralidad influye en casi todos los géneros literarios que nos ofrece esta época de transición".

Els autors foren espectadors privilegiats d'aquesta actitud desen-

volupada al voltant de l'obra i, aleshores, no només assimilaren la demanda d'un determinat tipus de recepció, sinó que en llur diàleg amb el lector utilitzaven un lèxic que reflectia els mecanismes de la comunicació literària, implicant-n'hi així al propi procés de transmissió oral. Aquest és el cas de Diego de San Pedro, sense dubte un dels escriptors que millor valoraren el sentit de les expectatives dels seus lectors, i en el que es percep la interrelació entre la producció textual, l'exigència del públic i el disseny de la ficció narrativa. Al *Sermón* (1511), i després a la seua darrera obra, *Desprecio de la Fortuna* (1506), aconsella llegir amb atenció perquè "para que toda materia sea agradablemente oída, conviene que el razonamiento del que dize sea conforme a la condición del que oye". No és pas per casualitat que, al pròleg de l'obra, Diego de San Pedro faça una referència a l'acte de lectura més com a experiència auditiva que visual; de fet, la *Cárcel de Amor* (1492), escrita per a ser publicada (una de les primeres proves de la literatura d'encàrrec editorial), estava pensada per a ser llegida en veu alta davant d'un auditori, com ho justifique el seu fragmentarisme retòric, és a dir, la successió d'una gran varietat de formes escrites: narracions, cartes, discursos, desafiaments, laments, etc., així com algunes escenes amb una palesa disposició dramàtica.

En la mateixa línia es manifesta Joan Timoneda, en la "Epístola al amantísimo lector" que obre la col·lecció de narracions *El Patrañuelo* (1567), afirmant-hi que les presenta al lector "con tal que las sepas contar como aquí van relatadas". Més explícit és Francisco Delicado a la "Apología" amb què finalitza *La Lozana Andaluza* (1528): "por este retrato sabrán munchas cosas que deseaban ver y oír, estándose cada uno en su patria, que cierto es una grande felicidad no estimada".

Fernando de Rojas serà, tanmateix, qui més clarament s'adreçarà al receptor, invocant-ne la seua condició d'auditori més que no pas de lector, quan al pròleg de la segona edició de *La Celestina* comenta fins i tot la polèmica interpretativa que sovint s'hi plantejava en aquestes tertúlies amb afanys culturalistes: "quando diez personas se juntaren a oír esta comedia (...) ¿quién negará que haya contienda en cosa que de tantas maneras se entienda?". Com recorda Stephen Gilman, l'edició de 1500 de l'obra hi afegia instruccions, per part de l'editor, al voltant de com calia llegir-la en veu alta; de fet –continua l'esmentat crític– els seus diàlegs necessiten una entonació molt especial, inapreciable en la lectura silenciosa.

La narrativa, en la seua etapa embrionària, va desenvolupant-se paral·lelament a la impremta i a la demanda d'un públic burgès àvid de novetats, aventures i també ficcions properes al seu entorn vivencial. Per aquesta raó, les formes narratives, substitutives del romanç en les preferències del públic –com indica Northrop Frye–, s'acostaren als mecanismes de l'oralitat naturalment, ja que no només responien a les

expectatives del receptor burgès, sinó que molts gèneres en prosa s'identificaven amb la lletra fonètica. Francesc de Borja Moll estableix que al llarg de l'Edat Mitjana coexistiren dues línies narratives: la més literària (és a dir, la sotmesa a una elaboració estètica força intensa), depenent del canal visual –encara que no exclusivament– i tipificada per la consciència creativa de l'autor (ací inclou obres com ara el *Decameron*, *Les cents nouvelles nouvelles*, *Tales of Canterbury*; en segon lloc, la que anomena de "quadern de notes", és a dir, breus manuals recordatoris de fets interessants per relatar-los en aplecs. Es tractava de les conegudes *facècies* –tot i que poden tenir altres denominacions que respondran a nombroses variants estilístiques– entre les que cal destacar el *Liber Facetiarum* (1485) de Gianfrancesco Poggio Bracciolini, escrit en llatí però molt aviat traduït a la llengua romanç (al castellà i al català en el domini hispànic).

La *facècia* és el gènere narratiu en què millor es perceben els imperatius de l'oralitat, iniciant així una gran varietat de registres literaris en prosa el denomninador comú dels quals és haver estat pensats per integrar-se al ritu de la tertúlia, exposant-s'hi mitjançant una representació física que acompanyava a la veu. Suárez de Figueroa, a *Plaza universal de todas las ciencias* (1615), seguint Tomasso Garzoni, reprodueix tot un signe identificatiu dels gèneres menors de la narració (fàbules, *donaires*, bufonades, etc.) en què destaca el component dramàtic, reflex de la seua condició oral:

> Estas burlas o fábulas son de dos suertes (...); la una consiste en contar cosas agradables, verdaderas o fingidas, en que se requiere grande sacrificio, debiéndose explicar bien y poner delante los ojos las acciones verosímiles, las costumbres, las condiciones y todas las calidades de las personas, como conviene a la narración (....) La otra pende de la graciosidad con que se imita o contrahace alguna acción (...), acomodar las palabras, la voz y los movimientos del cuerpo, para imitar del todo las costumbres de la persona...

Fins ací he parlat d'un públic lector que mostra les seues preferències per l'oralitat situant-lo al si de les classes mitjanes urbanes; nogensmenys, es pot matisar més la composició d'aquest auditori ja que, com afirma Boccaccio al proemi del *Decameron*, foren les dones el sector ciutadà més procliu a les novetats literàries (novel·les cavalleresques, sentimentals i formes pròximes), i les que d'una manera més palesa constituiren una referència per a autors i impressors a l'hora d'avaluar la demanda.

L'estudi de nombrosos pròlegs de l'època demostra que força sovint els escriptors s'adreçaven i dedicaven llurs obres a les dames. Així, el Marqués de Santillana consagrava la seua *Comedieta de Ponza* (1436) a "doña Violante de Prades, Condesa de Modica y Cabrera" i, a

més a més, li enviava els *Proverbios Sonets* perquè "Palomar (...) me ha dicho que algunas obras mías vos han plazido". Anys després, Diego de San Pedro, un dels autors que millor atengué les expectatives del públic femení, escrivia el pròleg del seu *Tractado de amores de Arnalte y Lucenda* (1491), dedicant la novel·la a les dames de la reina, reconeixent no sols llur voluntat lectora, sinó també llur tasca difusora en tota mena de reunions, on es llegien narracions, amb els comentaris consegüents: "si cuando vuestras mercedes de mis nuevas fizieren, mi nombre no se declare".

La passió per la lectura, la vivència dramàtica de ficcions, l'acte social al voltant del llibre, són l'exponent de la condició femenina en una societat que s'allunyava del feudalisme rural i tractava d' adequarse a les inquietuds del context urbà, com ho reconeix Bernat Metge a *Lo Somni* (1398), "Llibre II" (d'important contingut misogin):

Elles entenen ésser gran felicitat haver molt delicadament e lloçania e saber parlar diverses llenguatges, recordar moltes cançons e noves rimades, al·legar dits de trobadors e les epístoles d'Ovidi, recitar les històries de Lançalot, de Tristany, del rei Artús e de quants amorosos són estats tro a llur temps.

Els testimonis sobre la cultura llibresca de les dames de les classes benestants sovintegen al llarg del segle XV. Fernando de Roja posa en boca de Melibea una exclamació il·lustrativa de la formació de les jóvens de la noblesa: "No quiero marido, no quiero ensuziar los ñudos del matrimonio, ni las materiales pisadas de ageno hombre repisar, como muchas hallo en los antiguos libros que leí" (Auto XVI). La reconvenció moral a les possibles desviacions induïdes per les novel·les sentimentals estarà ben present en els tractats religiosos i en les peces misògines. És molt coneguda l'afició de Santa Teresa de Jesús per les novel·les de cavalleria, herència de la seva mare, ja que, com indica al *Libro de la vida* (1562): "Era aficionada a libros de cavallerías, y no tan mal tomava este pasatiempo como yo lo tomé para mí"; la conseqüència fou que "yo comencé a quedarme en costumbre de leerlas, y aquella falta que en ella vi me comenzó a enfriar los deseos y comenzar a faltar en los demás" (Capítulo II).

Des d'una perspectiva més explícita, sembla evident que la lectura oral estigué molt vinculada al receptor femení al llarg d'aquesta època d'expansió de la cultura llibresca (que no suposà, per cert, la desaparició del manuscrit). Ja un estricte moralista com ara Arnau de Vilanova, després de reconéixer que a casa de la dona cristiana "ne sofrirà que y sien legits romanços o libres de vanitats mundanes", aconsellava que la mare virtuosa "farà legir, en audiència de ses fylles...les Escriptures, [on] la veritat evangelical serà en romanç expressada". Més suggestiva és, encara, l'escena en què Melibea es complau sentit el recitat de la

seua serventa, Lucrecia, que hi relata els amors del seu senyor; el fet físic d'escoltar el desenvolupament rítmic dels sons reaferma la virtualitat evocativa de la història: "Quanto dizes, amiga Lucrecia, se me representa delante, todo me parece que lo veo con los ojos". La sensual Melibea evidencia que la lectura fonètica era quelcom més que un costum d'illetrats encisats per la pulsió de la paraula poètica; es tractava d'una resposta a la corporització de la lletra en la seua pronunciació representada, un acte imaginatiu davant de l'estímul del so acompassat que conduirà la jove a exclamar: "¡Oh quán dulce me es oírte! De gozo me deshago!" (Auto XIX).

Un important testimoni sobre l'acceptació de la lectura oral entre les dones és el que apareix a *La Lozana Andaluza*. Al "Mamotreto XLVII", la protagonista li demana a Silvano (doble de l'autor) el següent:

quiero que me leáis, vos que tenéis gracia, las coplas de Fajardo y la comedia *Tinalaria* y a *Celestina*, que huelgo de oír leer estas cosas muncho.
Silvano: ¿Tiénela vuestra merced en casa?
Lozana: Señor, vedla aquí, mas no me la leen a mi modo, como haréis vos. Y traé vuestra vihuela y sonaremos mi pandero.

És el context exacte de la lectura oral: una celebració festiva, paradramàtica i amb l'afegiment de la dimensió musical; una reunió –que demostra l'estil de vida burgès i urbà– en què la lectura és part integrant del ritu social. Claude Allaigre (187-188) analitza l'episodi esmentat, comentant la seua importància, ja que l'obra de Delicado s'assimila a *La Celestina* perquè "les deux oeuvres y sont mises, explicitement et avec insistance, en concurrence" ; de fet, si l'acte de lectura s'inclou en l'espai de l'oci és perquè "le thème du divertissement est pour cette oeuvre, strictu sensu, fondamental puisque ce livre est un divertissement".

Però, per què les dones constituiren el públic adient –no pas l'únic– per a aquest tipus de manifestacions orals? La resposta cal cercarla en la situació històrica de la condició femenina des del segle XV, és a dir, en la transformació de la seua identitat cívica en el domini de les relacions urbanes.

Com assenyala Christiane Klapisch-Zuber, la dona a la Baixa Edat Mitjana no millorà substancialment el seu marc legal, ni com a filla ni com a esposa i, fins i tot, les dones foren "mucho menos dueñas de las riquezas a finales de la Edad Media que lo eran en épocas anteriores". Tanmateix, l'existència d'una notable literatura misògina, l'atenció constant que els moralistes donen al tema, demostren que es produí l'aparició d'una nova actitud de la dona davant els interessos socials, sobretot la seua descoberta de l'oci. Hi ha una absoluta coincidència en

el discurs masculí sobre la feminitat desenvolupat en els tractats: cal neutralitzar la natura femenina, inestable, capriciosa, mitjançant l'obligació a una activitat ininterrompuda. Però la vida urbana s'obria a força possibilitats, contactes, relacions més enllà de la família, sobretot entre les classes que no necessitaven del treball diari per subsistir.

El rigor de les doctrines moralistes, assumint-ne el nou esperit antifemení –diferent al que animaven els sectors eclesiàstics medievals–, fou el propi d'una burgesia que contemplava amb preocupació com el nou estatut de la dona s'allunyava d'esquemes preestablerts, sancionats per la tradició, com ho explica Eileen Power (85 i ss.).

L'oci esdevé una obsessió, recollida per la literatura, i que hi reflecteix com la dona començava a experimentar una vivència que no s'hi reduïa als límits de la llar i familiars. L'Arcipreste de Talavera, al *Corbacho* (1466), al pròleg aconsella fugir "de oír palabras oçiosas" y, més endavant, critica les dones que "así pasan su tiempo dependiéndolo en locuras e cosas vanas" (Parte II, Capítulo XII). El Marqués de Santillana és encara més explícit als *Proverbis* (1437) en recomanar que: "Fuye de la ociositat/con exerçiçios/honestos/ porque los viçios,/ potestat,/non ayan nin facultad/de te pretender" (XLII). Francesc Eiximenis, a la seua voluminosa obra sobre les dones, *Lo libre de les dones* (1388), va més enllà, exigint als marits que mai no deixen a la dona ociosa, perquè "una dona de honor qui fos ociosa era bastant a corrumpre tota una ciotat" (Capítol XVII).

Curiosament, uns dels remeis aconsellats per evitar aquestes situacions, o almenys arraconar-les-hi com a mal menor, fou l'exercici de la lectura i, així, Eiximenis criticava els hòmens que negaven la possibilitat d'aprendre les lletres a les dones, ja que "saber letre e molt ligir sia a la dona occasió de saber molt bé e de ffer aquell més que neguna cosa del món" (Capítol LVI).

David J. Viera i Jordi Piqué (1987: 35 i ss.), al seu complet estudi històric, proven que des del segle XIV hi hagué una corrent favorable a l'educació lectora de la dama, que hi fructificà en l'extensió d'aquesta pràctica com a acte social femení, la qual cosa suposà ser objecte de la sàtira a les pàgines de la literatura misògina burgesa. La formació de la criticada "dama il·lustrada" no s'estenia a les matèries substancials –ciència, filosofia, teologia– (era necessari el coneixement del llatí), i es limitava a les obres en romanç difoses per la impremta.

Els devocionaris, romanços, sermons, novel·les de cavalleria i sentimentals, els gèneres menors de la prosa, foren les formes privilegiades per a aquesta mena de públic. Des d'aquesta constatació, els tractats i peces literàries més permeables al costumisme recolliren un tema d'especial incidència en la caracterització de la dona lectora: la imaginació. La dèria pel relat d'històries, la preferència per reunions centrades en la lectura-representació de diverses obres, l'extensió social del

fenomen, revelen la potencialitat imaginativa de la dona en el seu nou context, com ho constataren críticament els estudis moralitzants. Bernat Metge, a *Lo Somni* (Llibre III) expressa aquesta opinió generalitzada: "si diran que han vist córrer cervos sobre la mar, e passar delfins en les selves, o porcs volar per l'aire, necessari és que els sia atorgats". Diego de San Pedro, conscient de la capacitat intuïtiva del seu públic femení, recomana a les dames a qui s'adreçava amb el seu *Tractado de amores de Arnalte y Lucenda* que no s'aturen en la lletra (en una perfecta demostració de la dualitat *i res/verba* de la retòrica): "señoras, rescevid [en] servicio no la que con rudeza en el dezir publico, mas lo que por falta en el callar encubro, de manera que si los motes la obra sufriere, la voluntad las gracias resciba, agradesciendo no lo que [dixere], mas lo que dezir quise".

El culte al llibre i a les ficcions afavorí un canvi en els costums diaris i en el cercle d'intervenció social de la dona, paral·lel al que s'hi produí en la seua identitat jurídica i econòmica, i que els observadors socials – de tendències més aviat conservadores– analitzaren amb preocupació. Eximenis, per exemple, aplegà a doldre's pel seu desconeixement de la naturalesa femenina, ja que "parlen un lenguatge que hom no les entén" (Capítol LIV).

Un altre factor important per avaluar la situació de la dona com a públic lector, sobretot en la seua vessant oral, és, com indica Marshall McLuhan (305), el de les possibilitats reals en l'àmbit educatiu en una societat més oberta, però encara dominada per una estructura ideològica desfavorable a la seua condició. Tot i que s'integrà en un espai vivencial burgès, la dona no accedí a l'estatut complet de ciutadà i, en certa mesura, "permanece en los viejos márgenes feudales y orales de la sociedad". L'índex d'instrucció entre les dones de les classes mitjanes era encara força baix, la qual cosa afavorí la difusió entre les menys preparades d'un desig per la lletra, gairebé un culte com veurem als exemples de la cultura valenciana.

En efecte, l'espai urbà afavorí el contacte entre individus de condició semblant, especialment entre les dones, que gaudiren de molts moments per a l'oci. Les tertúlies desenvolupades a les llars urbanes esdevindran vertaders nuclis per a l'intercanvi d'idees, el debat amb un fort component lúdic, les demostracions creatives i l'entreteniment verbal. La cultura passà a ser tema de conversa, es trivialitzà i, així, obres, autors, fins i tot autoritats clàssiques, perderen llur segell elitista i assoliren un espai en les reunions ciutadanes. Fernando de Rojas ja ho certificava, al pròleg de la segona edició de *La Celestina*, responsabilitzant-les, en certa mesura, d'aquesta nova redacció: "esta presente obra seydo instrumento de lid o contienda a sus lectores para ponerles en differencias, dando cada uno sentencia sobre ella a saber de su voluntad". Bernat Metge, a *Lo Somni*, recull aquest costum amb iro-

nia, mostrant les dones discutint, en reunions de veïnatge, sobre tota mena de matèries, fins i tot sobre "qual fo millor poeta entre Virgili e Homero" (Llibre III).

D'aquesta manera l'oralitat fou quelcom més que un procés de lectura associat a la bona acollida en l'expansió de la lletra impresa. En el cas de la dona es tractava d'una activitat davant les noves propostes culturals a les que té accés, inserint-la en el seu domini cosmivisonari i convertint-la així en un factor integrador, vinculat a la seua experiència del món en el marc de la societat urbana. Llegir, escoltar, comentar, foren ocupacions desenrotllades en el nucli de la llar burgesa, mitjançant les quals es podia compartir una relació íntima en les reunions que substituiren les antigues manifestacions comunitàries pròpies del món rural. No és estrany, aleshores, que quan Bernat Metge dedicà la seua *Història de Valter e Griselda* (1388), traduïda de la peça de Petrarca, a Isabel de Guimerà i les seues dames, fera referència a ella en els següents termes: "per ço que oïrets la present història, siats pus ardents en seguir les dites virtuts (...) Suplicant-vos que la següent història vullats benignament oir".

Un dels millors exemples de la cultura urbana caracteritzada pels vincles entre lectura, difusió d'obres impreses i oralitat es localitza a la València de la segona meitat del segle XV.

La ciutat visqué una època d'esplendor, amb una classe mitjana puixant de mercaders, unes institucions educatives (especialment la Universitat, com ens ho recorda Josep Lluís Canet (43 i ss.), rellevants impremtes i artesans, i una aristocràcia que mantenia relacions cordials amb els sectors burgesos, constituint-hi, en paraules de Joan Lluís Marfany (11-12): "una plataforma social compacta, sense esquerdes, però adequadament mòbil i diversa". Una societat oberta a les propostes renovelladores aplegades d'Europa i, especialment, d'Itàlia, país que constituí un referent força decisiu en activitats com ara les acadèmies, tertúlies i en la fascinació pel treball intel·lectual (àmbits perfectament documentats en el treball de Pasqual Mas. Aquesta tendència, de vegades obsessiva, vers la diversió culturalista l'explica Jordi Ventura (17) a partir de la pròpia organització socioeconòmica de la ciutat:

> en una estructura social com la que marcaven els negociants i artesans, amb una cultura orientada cap a les consecucions individuals de tota mena, era més fàcil que fos reconegut el valor d'una realització de l'intel·lecte que no pas en altres cultures orientades en el sentit d'una gesta militar.

El resultat és un nucli social urbà en què hom percep una intensa "pul·lulació intel·lectual" –en encertada definició de Joan Fuster– i la literatura apareix "intercalada en la vida quotidiana de la classe benes-

tant". Una societat oberta, amb festivitats que incloïen tota mena d'activitats, entre les que cal destacar el relat oral, les representacions (per conéixer l'activitat espectacular de l'època a València, cal llegir els estudis de Joan Oleza (61 i ss.) i Josep Lluís Sirera (259 i ss.) i les disciplines lúdiques parateatrals, molt arrelades en la col·lectivitat, com ho reconeix Ausiàs March amb aquests versos:

> Colguen les gents ab alegria festes,
> loant a Déu, entremesclant deports;
> places, carrers e delitables orts
> sien cerquats ab recont de grans gestes...

En un àmbit més reduït destaca l'existència d'anomenades tertúlies que concentraren les inquietuds intel·lectuals i lúdiques de les classes dominants valencianes. Per una banda, la que es reunia a la casa de Berenguer Mercader, més pròxima als sectors aristocràtics, i en la qual destacava la figura de Joan Roíç de Corella; en ella la finalitat era recitar històries antigues, de temàtica mitològica, amb especial cura per l'habilitat formal (tant en la declamació com en el model lingüístic aplicat a la composició) la qual cosa induïa a que "el públic es fixés especialment en l'estil i refinaments de la tècnica narrativa", segons Francisco Rico (14 i ss.). L'altra tertúlia es reunia a la casa de Bernat Fenollar, i en ella es donaren a conèixer els més importants autors satírics de la burgesia valenciana: Joan Moreno, Jaume Gassull, Narcís Vinyoles, Baltasar Portell, etc.

Aquestes manifestacions, entre la vessant cultural i la lúdica, reflecteixen que l'espai privilegiat per a la lectura oral, per a la consolidació d'un discurs literari, al si de la societat burgesa foren "des soirées à la maison dans des contextes relativement ordinaires et intimes" com indica Evelyn Birge (51). La lectura s'entenia, així, com un fenomen participatiu, ja que, segons ens recorda l'esmentada autora, l'acte individual de lectura fou considerat "pendant très longtemps mauvaise réputation, et ceux qui la pratiquaient étaient considérés comme anti-sociaux".

Aleshores no és estrany que les principals obres d'aquesta generació foren peces de col·laboració, en què un narrador-testimoni descriu el debat sobre qualsevol assumpte (profans o sagrats, trivials o amb una gran densitat filosòfica), sense refusar la vessant costumista, amb importants suggerències eròtiques de vegades. La literatura és, aleshores, entesa com a conversació, intercanvi d'idees, *mise en scène*, agudesa d'enginy d'una classe que convertia en matèria de ficció el seu entorn vivencial, assumint tradicions tan suggestives com la *tensó* trobadoresca, i reafirmant les bases de les conegudes acadèmies valencianes dels segles XVI i XVII. Com recorda un dels personatges de *Lo pro-*

cés de les olives (1497) (obra escrita en col·laboració per Joan Moreno i Bernat Fenollar): "tot nostre fet està en parlar".

En aquest context sembla lògic destacar els testimonis que relaten la vigència de les tertúlies femenines (també anomenades *col·lacions*, la participació de la dona en reunions d'aquest tipus i els seus vincles amb la transmissió oral de les modes culturals.

La dona valenciana del segle XV mostra les noves inquietuds al si d'una comunitat que afavorí els costums participatives del col·lectiu, i les classes mitjanes de la qual tenien accés a una oferta lúdico-cultural important. Tots els autors de l'època testimoniaren els hàbits femenins, especialment el seu afany per la reunió social vespertina i la pràctica de diversos actes mundanals. S'hi tractava d'una disposició hedonista, ubicada en el nucli d'una societat que havia descobert l'espai vital de l'oci, que s'endinsava en un corrent sensualista i de culte a l'entorn terrenal, i que tendia cap a la corporalitat superant els límits imposats per l'espiritualitat. Les manifestacions d'aquesta cosmovisió antropocèntrica foren nombroses: des de la importància que hom atorgava al vestuari –com recorda Johan Huizinga– fins a l'èxit assolit per gèneres com la novel·la sentimental; des de l'interès amb què es contemplava la sexualitat –en la teoria d'Eduard Fuchs–, fins a la preocupació amb què es comentava qualsevol novetat artística. Fou el procés de "mundanización y secularización de la sociedad a finales de la Edad Media", amb encertada definició de José Antonio Maravall (153 i ss.).

En les obres dels autors valencians d'origen burgès –i amb una clara tendència cap al costumisme satíric– es recollien aquestes preferències, sobretot entre les dones. Al *Col·loqui de dames* (1485), d'autor anònim, la dama casada afirma:

> i vaig sempre, a la vesprada,
> a perdonances,
> a fires, balls, plaers e danses,
> de les primeres.

Jaume Gassull, al seu *Lo somni de Joan Joan* (1497), incideix en l'esmentat hàbit:

> I, aprés dinar, segons que s'acostuma
> entre elles fer de vesites esmena,
> jo viu venir de dones tan gran suma,
> que no es pot fer nengú pense i presuma
> en quant poc temps ne fon la cambra plena.

Però és Jaume Roig qui millor descriu la *col·lació* entre les dones, a l'*Espill o Libre de les dones* (1460), en presentar les costums de la primera esposa del protagonista-narrador:

si no hi junyien
toros per festa,
fins llums enceses
(o s'ho cuidaven,
com diu la gent,
s'hi ajustaven.
jóvens sabits,
llançats entre elles,
ells començaven,
de ses endreces,
que fan ordir

En casa mia
o no corrien
cascuna sesta
moltes enteses
les que filaven,
ab fus d'argent)
També hi cridaven
ben escaltrits;
a cosseguelles
puis psalmejaven
teles e peces
al bell mentir.

.....

e facècies,
del gran Plató,
Dant, poesies
tots altercaven

De cent novel·les
filosofies
Tul·li, Cató,
e tragèdies,
e disputaven.

La precisió en l'estampa ens permet de comprovar la importància de l'oralitat en els moments d'esplai i de relacions socials. En el marc de la popularització de la cultura, la reunió en la llar burgesa facilitava la transmissió de notícies sobre obres i autors, la lectura pública –i dramatitzada– de textos, el debat i la polèmica sobre temes que semblaven reservats als grups intel·lectuals. De la *facècia* a la tragèdia, dels escriptors famosos de narracions amoroses, burlesques, per al consum massiu, als gran noms de la tradició clàssica. La cultura esdevé una moda, un símptoma de bon gust, un mitjà per a la integració en sectors ciutadans i en cercles de decisió. El refinament de l'educació cortesana traspassa els límits de l'estament nobiliari i perfila les expectatives de mercaders, artesans, metges, advocats (professions practicades per la majoria dels autors de la generació esmentada). Així hom pot entendre que una dama expose, davant d'un grup d'amigues, una crítica contra el propi Boccaccio (al *Col·loqui de dames*):

¿Haveu vist Joan Boccacci
quant mal ha dit
de nosaltres? S'és partit
amb lo *Corbatxo*!

Lluís Joan Valentí aconsellava no casar-se amb vídues, a la *Disputa de Viudes i Donzelles* (1560) (obra escrita en col·laboració per l'esmentat autor, Siurana i Andreu Martí) ja que:

és tan enemiga de la cerimònia
que tostemps vos mostra de grunys mil sonets.

La contraposició entre la dama culta, lectora, admirada per tothom, i la que deplora la seua formació que no li permet d'estar a l'altura de la resta, apareix a *Lo somni de Joan Joan*. La primera és considerada "gran oradora/i gran legista,/que al·legau tant lo salmista/ i lo Tirant", i, a més a més, "del senyor mossén Corella/llig los més dies/totes les seues poesies". La segona, per la seua banda, manté el següent diàleg amb la dama il·lustrada:

> –Ai! per ma fe,
> saber llegir és molt gran bé
> sols per açò;
> tant ignorant me trobe io
> en totes res,
> i ho só molt més quan més va; mes
> io no n'aprendré.
> L'altra respòs. –Fareu molt bé,
> i us estarà
> de molt bon aire en la mà
> també la ploma.

El component lúdic i cultural ocupava el primer ordre en els desenvolupament del material imprès. Les tertúlies privades afavoriren la difusió de les novetats, com a un acte social de prestigi, a la qual cosa contribuí l'oralitat en totes les seues vessants. El públic femení, àvid d'estímuls provinents de l'entorn intel·lectual, estimulà les pràctiques de lectura, debats, polèmiques, jocs d'enginy, en els quals els gran noms es barrejaven amb autors més aviat circumstancials, i les grans obres amb tota mena de tractats i relats. La lletra impresa i l'oralitat vertebraren un discurs sobre la realitat que es perllongava cap al propi referent, fins al punt de constituir-ne la matèria de la ficció. Des d'aquesta constatació, el model fragmentari característic del pensament d'una època de crisi –el signe davant del símbol– es materialitzava en la dispersió sobre la que es fonamentava l'intercanvi d'experiències: el decorat verbal, la imatge sonora de la lectura oral possibilità que també la literatura s'esmunyira per la via de la sensualitat, i la ficció poètica d'aquesta manera expressada fou la resposta davant d'una realitat cada vegada més complexa però, alhora, més atractiva i desconeguda.

XAVIER VELLÓN LAHOZ
CASTELLÓ DE LA PLANA

Bibliografia

Allaigre, Claude. "Divertissement en *La Lozana Andaluza* de Francisco Delicado", dins *La fête et l'écriture. Théâtre de Cour, Cour-Théâtre en Espagne et en Italie (1450-1530)*, Ais de Provença: Université de Provence, 1987. 183-197.

Birge, Evelyn. "Romans dir et contar: reflexions sur la performance des romans médiévaux", dins *Oralité Médievale, Cahiers de Littérature Orale* 36 (1994): 35-63.

Canet, Josep Lluís. "*La Celestina* y el mundo intelectual de su época", dins Rafael Beltrán i Josep Lluís Canet eds. *Cinco siglo de Celestina: aportaciones interpretativas*, València: Universitat de València, 1997. 43-59.

Certeau, Michel de. *L'invention du quotidien*, París: Gallimard, 1990.

Chartier, Roger. *El orden de los libros. Lectores, autores, bibliotecas en Europa entre los siglos XIV-XVIII* (París 1992). Barcelona: Gedisa, 1994.

Deyermond, Alan. "La literatura oral en la transición de la Edad Media al Renacimiento", *Edad de Oro* VII (1998): 21-32.

Foucault, Michel. *Lengua y Literatura*, Barcelona: Paidós, 1996.

Frye, Northrop. *La escritura profana* (Harvard, 1976). Caracas: Monte Ávila, 1980.

Fuchs, Eduard. *Historia ilustrada de la moral sexual. I Renacimiento* (Frankfurt, 1985), Madrid: Alianza, 1996.

Fuster, Joan. *Poetes, moriscos i capellans* (1962). València: Tres i Quatre, 1986.

Gilman, Stephen. "Entonación y motivación en *La Celestina*", dins *Homenaje a Horst Baader*, Barcelona: Hogar del Libro, 1984. 29-36.

Huizinga, Johan. *El otoño de la Edad media* (1929). Madrid: Revista de Occidente, 1967.

Klapisch-Zuber, Christiane. "La mujer y la familia" dins Jacques Le Goff ed., *El hombre medieval* (Roma, 1987). Madrid: Alianza, 1990. 295-321.

Kristeva, Julia. *El texto de la novela* (La Haya, 1970). Barcelona: Lumen, 1981.

Maravall, José Antonio. *El mundo social de La Celestina* (1964). Madrid: Gredos, 1986.

Marfany, Joan Lluís. "Pròleg" a *Poesia catalana del segle XV*. Barcelona: Edicions 62, 1967.

Mas, Pasqual. *Academias y justas literarias en la Valencia barroca*. Kassel: Reichenberger, 1995.

Mcluhan, Marshall. *La Galaxia Gútenberg. Génesis del "homo typographicus"* (Toronto, 1962). Barcelona: Círculo de Lectores, 1993.

MOLL, Francesc de Borja. "Introducció" a *Llibre de facècies*. Palma de Mallorca: Editorial Moll, 1978.
OLEZA, Joan. "La Valencia virreinal del Quinientos: una cultura señorial" dins *Teatros y prácticas escénicas I. El Quinientos valenciano*. València: Institució Alfons el Magnànim, 1984. 61-74.
POWER, Eileen. *Mujeres medievales* (Cambridge, 1975). Madrid: Encuentros, 1979.
RICO, Francisco. "Introducció" a *Tragèdia de Caldesa i altres proses*. Barcelona: Edicions 62, 1980.
SIRERA, Josep Lluís. "El teatro en la corte de los Duques de Calabria", dins *Teatros y prácticas escénicas*, dins *El Quinientos valenciano*. València: Institució Alfons el Magnànim, 1984. 259-279.
VENTURA, Jordi. *Inquisició espanyola i cultura renaixentista al País Valencià*. València: Eliseu Climent, 1978.
VIERA, David i PIQUÉ, Jordi. *La dona en Francesc Eximenis*. Barcelona: Curial, 1987.
ZUMTHOR, Paul. *La lettre et la voix: De la littérature médiévale*. París: Seuil, 1987.